

A86/04

6 januari 1986

POLITIEKE TOP OOST-EUROPA KOMT IN BEWEGING
I. JARUZELSKI GEEFT GESTALTE AAN 'NORMALISERING'

De Poolse parlamentsverkiezingen van oktober 1985 vormden het voorspel van een groot aantal mutaties in de politieke top van de Volksrepubliek, waarmee partijleider JARUZELSKI gestalte wilde geven aan het door hem waargenomen "normaliseringsproces" in zijn land.

In deze FOCUS wordt aandacht besteed aan de belangrijkste wijzigingen in de samenstelling van de Staatsraad en de regering, evenals van het Politburo en het CC-secretariaat van de Poolse CP. Rekening houdend met de belangen van het Kremlin, zal daarbij getracht worden de betekenis van deze mutaties voor het geforceerde "normaliseringsproces" in Polen en de hervormingspolitiek van JARUZELSKI te duiden.

POLITIEKE TOP OOST-EUROPA KOMT IN BEWEGING
I. JARUZELSKI GEEFT GESTALTE AAN 'NORMALISERING'

De parlamentsverkiezingen van oktober 1985

Op 13 oktober 1985 werden in Polen parlamentsverkiezingen gehouden. Inzet van de verkiezingsstrijd in de daaraan voorafgaande weken was niet zozeer de stem van de kiezer, maar vooral diens gang naar de stembus. De politieke oppositie, aangevoerd door de verboden vakbond Solidarnosc, riep reeds in de zomer van 1985 op tot een boycot van de verkiezingen, terwijl de Poolse Katholieke Kerk zich nadrukkelijk op de achtergrond hield en niet op de uitnodigingen van de regering inging om geestelijken voor -een overigens beperkt aantal- parlamentszetels kandidaat te stellen.* In een poging om de parlamentsverkiezingen desondanks nog tot een "succes" te maken, verklaarde premier JARUZELSKI de vrijlating van een groot aantal politieke gevangenen te overwegen, als tenminste 75 procent van het Poolse electoraat naar de stembus zou gaan. Hij maakte daarmee op nauwelijks verhulde wijze duidelijk dat het bij de verkiezingen er niet om ging wie uiteindelijk gekozen zouden worden, maar om het aantal mensen dat bereid was een stem uit te brengen.

De voorbereiding van de verkiezingen voor het nieuwe parlement (Sejm) verliep volgens een strak scenario, dat herinneringen oproep aan de Hongaarse parlamentsverkiezingen van juni 1985. Van de 460 parlamentszetels werden er 53 gereserveerd voor een lijst van 'nationale persoonlijkheden' (de belangrijkste partij- en regeringsfunctionarissen), die geen tegenkandidaten hadden. Voor de resterende zetels (407) werden telkens twee kandidaten gesteld. Evenals in Hongarije waar een dergelijke meervoudige kandidaatstelling volledig werd geregisseerd door het Patriottisch Volksfront, droeg in Polen de PRON** er zorg voor dat geen enkele dissident de kans kreeg om zich verkiesbaar te stellen. Potentiele kandidaten werden op hun politieke betrouwbaarheid gescreend en waren steeds afkomstig uit de Poolse Verenigde Arbeiderspartij (PZPR) of de zich aan de leidende rol van deze Poolse CP onderwerpende Verenigde Boerenpartij (ZSL), Democratische Partij (SD) en een drietal sociale organisaties van regimegetrouwe katholieken.*** Alle kandidaten waren bovendien verplicht zich tijdens hun campagne volledig te conformeren aan het politieke en sociale programma, dat door de PRON was opgesteld.

*Op basis van het zgn. coexistentiepakt, in 1957 gesloten tussen het Poolse episcopaat en de communistische regering, worden enkele zetels in het Poolse parlement gereserveerd voor de katholieke geestelijkheid.

**Het Patriottisch Volksfront en de Patriottisch Beweging voor Nationale Wedergeboorte (PRON) fungeren in resp. Hongarije en Polen als nationaal eenheidsfront, dat alle politieke en maatschappelijke organisaties overkoepelt en daarbij steeds de erkenning van de leidende rol van de communistische partij verplicht stelt.

***Geen van deze organisaties (de PAX-beweging, de Christelijk-Sociale Associatie en de Poolse Katholiek-Sociale Unie) geniet de steun van de Paus of het Poolse episcopaat, waardoor zij volledig op de welwillendheid van partij- en regeringsinstanties zijn aangewezen.

Zoals te verwachten was, leverden de verkiezingen uiteindelijk geen veranderingen op in de bestaande machtsverhoudingen binnen de Sejm. Ofschoon maar 87 Sejm-leden werden herkozen, onderging de zetelverdeling slechts marginale wijzigingen. De PZPR behield de meerderheid in het nieuwe parlement (245 zetels), op 'veilige' afstand gevolgd door de ZSL (106), de DP (35) en de niet-partijgebonden leden (74).

Belangrijker voor het regime JARUZELSKI was echter de opkomst bij de parlementsverkiezingen, die 24 uur na het sluiten van de stemlokalen officieel op 78 procent werd vastgesteld. Hoewel dit percentage schril afstak tegen de voor Oosteuropese verhoudingen gebruikelijke bijna 99 procent bij de vorige Sejmverkiezingen van maart 1980 verklaarde regeringswoordvoerder URBAN dat de opkomst gezien kon worden als een steunbetuiging voor de hervormingspolitiek van de regering-JARUZELSKI. De onofficiële opkomstcijfers van met name Solidarnosc-leider WALESA (ongeveer 60 procent) negerend, liet de premier zelf duidelijk doorschemeren de toestand in Polen als nagenoeg genormaliseerd te beschouwen. Westerse waarnemers leidden daaruit af, dat belangrijke mutaties in de politieke top van Polen op komst waren, omdat JARUZELSKI zelf in het verleden herhaaldelijk te kennen had gegeven afstand te willen doen van zijn premierschap zodra de situatie in Polen dit toeliet. Gelegenheden voor personele veranderingen op hoog niveau boden zich aan met het 22e plenum van het CC van de PZPR, dat gehouden werd op 5 en 11 november 1985 en de telkens een dag daarna geplande zittingen van de Sejm. Medio november had Polen niet alleen een nieuw parlement, maar ook een andere premier en een nieuwe president, terwijl de samenstelling van de Staatsraad, het kabinet en het PZPR-Politburo en CC-secretariaat op belangrijke plaatsen was gewijzigd.

JARUZELSKI wordt staatshoofd

Tijdens de eerste sessie van het 22e plenum van het CC/PZPR op 5 november jl. deelde partijleider JARUZELSKI mee, dat hij zou aftreden als premier, maar in functie bleef als eerste secretaris van de CP en opperbevelhebber van de Poolse strijdkrachten. Een dag later werd dit officieel bekendgemaakt tijdens de eerste bijeenkomst van de nieuwe Sejm, die vervolgens de 62-jarige generaal unaniem tot voorzitter van de Staatsraad koos. JARUZELSKI volgde daarmee de 75-jarige Henryk JABLONSKI op als president van de Volksrepubliek, waardoor hij op gelijke voet kwam met andere Oosteuropese partijleiders, die eveneens het presidentschap bekleden.

Met zijn verkiezing tot voorzitter van de Staatsraad ging een oude wens van JARUZELSKI in vervulling. Twee jaar geleden was hij al van plan om de zware last van het premierschap af te leggen en genoegen te nemen met het presidentschap. Hij slaagde er echter niet in om de laatste functie de gewenste inhoud te geven om als toekomstig staatshoofd over meer dan alleen maar ceremoniele bevoegdheden te beschikken. Een andere belangrijke reden voor uitstel was de moord op de regimekritische priester Jerzy POPIELUSZKO in de herfst van 1984, waarmee 'hardliners' in de partijtop het bewind van JARUZELSKI in discredit wilden brengen.

De "massale" opkomst bij de parlementsverkiezingen van oktober 1985 werd door JARUZELSKI blijkbaar opgevat als het teken, dat de crisissituatie in Polen "beeindigd" was, hoewel dit laatste slechts kan betekenen, dat de Poolse bevolking zich voorshands in meerderheid heeft neergelegd bij de politieke status quo en wellicht hoogstens de hoop koestert dat het sociaal-economisch hervormingsbeleid van het communistisch regime vroeg of laat vruchten af zal werpen. Met het weer laten aantreden van een burger-premier geeft JARUZELSKI in feite meer gestalte aan de door hemzelf geproclameerde "normalisering", ofschoon voor vele waarnemers nog niet duidelijk is of dit proces als fictie of werkelijkheid beschouwd moet worden.

JARUZELSKI's verkiezing tot voorzitter van de Staatsraad heeft in ieder geval geleid tot een ingrijpende wijziging van dit orgaan. Behalve president JABLONSKI legden ook de vier vice-voorzitters, de secretaris en elf van de twaalf leden van de staatsraad hun functie neer. Zij werden over het algemeen vervangen door functionarissen, die JARUZELSKI reeds eerder in de hoogste echelons van regering en partij hebben gediend. In zijn nieuwe functie wordt de generaal dan ook vrijwel volledig door loyalisten omringd.

De nieuwe premier Zbigniew MESSNER

Bij de vervanging van een premier in uniform door een loyaal burger viel de keuze op Zbigniew MESSNER. Deze vroegere professor economie van de universiteit te Katowice werd tijdens het negende congres van de PZPR in 1981 ineens verkozen tot volwaardig lid van het Centraal Comité en van het Politburo van de Poolse CP. In hetzelfde jaar werd hij tevens vice-premier onder JARUZELSKI, wiens hervormingsbeleid hij sindsdien trouw uitvoerde. Ondanks zijn lidmaatschap van het Politburo wordt de 65-jarige MESSNER niet als een partij-politicus, maar veeleer als een pragmaticus beschouwd. In economisch opzicht geldt hij als een voorstander van decentralisatie met uitzondering van de mijnbouw en de zware staalindustrie, die (op aandrang van de USSR) geconcentreerd zou moeten worden in Katowice door uitbreiding van de grote en moderne staalfabriek in die stad.

Van MESSNER wordt verwacht dat hij nieuwe impulsen zal geven aan de economische en sociale hervormingen die zijn voorganger in werking heeft gesteld. Onder zijn leiding zou de Poolse regering vooral meer aandacht moeten gaan besteden aan de economie, die een zeer traag herstel vertoont.

Op 12 november jl. presenteerde MESSNER zijn nieuwe ministersploeg voor de Sejm. Hij verklaarde daarbij nadrukkelijk de voortzetting van de huidige hervormingspolitiek als het hoofddoel van zijn regering te zien. Overigens onderging die regering ingrijpende wijzigingen, die MESSNER omschreef als "stroomlijning", "mogelijk gemaakt door de sociale en economische normalisering", die in Polen bereikt zou zijn. Het aantal vice-premiers werd teruggebracht van acht tot vijf, vier ministeries werden opgeheven en dertien van de 30 ministers werden afgelost, van wie er negen opgevolgd werden door nieuwkomers. Belangrijk was vooral de vervanging van Stefan OLSZOWSKI als minister van Buitenlandse Zaken door Marian ORZECZOWSKI. Opvallende afwezige in de nieuwe regeringsploeg is ook Mieczyslaw RAKOWSKI, die als vice-premier onder JARUZELSKI verantwoordelijk was voor de vakbonden en de universiteiten. De kern van de regering-MESSNER bestaat nu vrijwel volledig uit economen en financiële deskundigen. Kenmerkend is echter, dat juist de drie legergeneraals uit het kabinet van JARUZELSKI op hun ministersposten werden gehandhaafd (KISZCZAK op Binnenlandse Zaken, SIWICKI op Defensie en PIOTROWSKI op Mijnbouw en Energie). Hun aanblijven is illustratief voor de grenzen, die de normalisering in Polen toch nog lijkt te kennen.

De val van Stefan OLSZOWSKI

Dat Stefan OLSZOWSKI geen minister van Buitenlandse Zaken werd in het nieuwe kabinet van MESSNER kwam voor vele Westerse waarnemers niet meer als een verrassing. Reeds na afloop van de tweede sessie van het 22e plenum van het CC/PZPR, een dag voordat de premier zijn ploeg aan de Sejm presenteerde, maakte het Poolse persbureau PAP bekend dat OLSZOWSKI aftrad als lid van het Politburo "om zich geheel aan wetenschappelijk werk te wijden". Deze motivatie kon niet verhullen dat OLSZOWSKI in feite voor de derde maal in zijn carrière een politieke tuimeling maakte. Partijbureaucraat van origine, werd hij in het begin van de jaren zeventig uit het CC-secretariaat van de Poolse CP verwijderd door de toenmalige partijleider GIEREK, die hem belastte met de

leiding van het ministerie van Buitenlandse Zaken (van 1971 tot 1976). In juli 1982 werd OLSZOWSKI, inmiddels weer opgenomen in het CC-secretariaat, opnieuw de portefeuille van Buitenlandse Zaken toegeschoven, waarvoor hij andermaal zijn functie als secretaris van het Centraal Comité moest neerleggen, omdat die onverenigbaar werd geacht met zijn ministerschap.

Aan de combinatie van zijn Politburolidmaatschap met zijn ministerspost op Buitenlandse Zaken hield OLSZOWSKI echter voldoende invloed over om zich te ontwikkelen tot een van de belangrijkste Moskougetrouwe havikken in de Poolse politieke top. Als zodanig heeft hij er nooit een geheim van gemaakt, dat hij de politiek die JARUZELSKI voerde tegenover dissidenten en de Katholieke Kerk in Polen veel te tolerant vond. Ook het sociaal-economische hervormingsbeleid van de partij- en regeringsleider werd door OLSZOWSKI fel bestreden en bekritiseerd als "onverenigbaar met het communisme". Nu het zelfvertrouwen van JARUZELSKI is gegroeid door de redelijke opkomst bij de parlementsverkiezingen is het niet verwonderlijk dat de generaal van de gelegenheid gebruik gemaakt heeft om zich van een van zijn voornaamste critici en de partijtop te ontdoen. Omdat OLSZOWSKI ook zijn ministersportefeuille verloor kreeg zijn politieke tuimeling dit maal grote gelijkenis met een vrije val. Of de nu 54-jarige scherpstrijper definitief afscheid heeft genomen van de politieke macht zal nog moeten blijken. Het zou immers niet de eerste keer zijn als OLSZOWSKI na voltooiing van zijn "publicitair en wetenschappelijk werk" een wonderbaarlijke politieke come-back maakte.

Het aftreden van OLSZOWSKI als Politburolid overschaduwde volledig een tweetal andere -overigens slechts marginale- mutaties in de partijleiding. Politburolid Kazimierz BARCIKOWSKI deed afstand van zijn functie als CC-secretaris voor algemene economische aangelegenheden, partijzaken en de relaties tussen kerk en staat omdat hij tot vice-voorzitter van de Staatsraad was gekozen. Hij wordt vervangen door een ander Politburolid Marian WOZNIAK, die reeds van juli 1981 tot juli 1982 lid was van het CC-secretariaat. Zowel BARCIKOWSKI als WOZNIAK gelden als JARUZELSKI-loyalisten.

De degradatie van Mieczslaw RAKOWSKI

Dat Mieczslaw RAKOWSKI niet terugkeerde in het kabinet van MESSNER wordt door waarnemers toegeschreven aan het Kremlin, dat bezwaren gehad zou hebben tegen de verwijdering van OLSZOWSKI uit het PZPR-Politburo en de ministerraad. Om enigzins aan de Sovjetrussische kritiek tegemoet te komen zou JARUZELSKI ter compensatie RAKOWSKI geofferd hebben, die voorheen een van de belangrijkste adviseurs en naaste medewerkers van de generaal was.

RAKOWSKI wordt in Moskou sterk geassocieerd met de roerige periode van Solidarnosc in het begin van jaren tachtig. Hij onderhandelde toen succesvol met vertegenwoordigers van de onafhankelijke vakbond. Na de afkondiging van de staat van beleg in Polen, maakte hij echter al snel duidelijk dat er in Polen geen plaats meer was voor een vrije vakbond. De door de staat toegelaten vakbonden telden na verloop van tijd ruim vijf miljoen leden. Velen van hen werden door de orthodoxe vleugel van de PZPR te kritisch geacht. Diezelfde vleugel kon zich ook moeilijk verenigen met het beleid dat RAKOWSKI als vice-premier voerde ten aanzien van de universiteiten in Polen, omdat hij er niet in slaagde docenten en studenten weer in het gareel van de communistische partij te krijgen.

Vergeleken met OLSZOWSKI heeft RAKOWSKI echter in de herfst geen complete politieke val gemaakt. Hij werd "slechts" gedegradeerd tot een van de vier waarnemers van de parlementsvoorzitter. Daarmee is RAKOWSKI niet in een politiek vacuum, maar veeleer in de politieke wachtkamer terecht gekomen. In afwachting van een eventuele terugkeer op het hoogste politieke niveau mag hij zich voorlopig "maarschalk" noemen, een privilege dat aan zijn nieuwe functie verbonden is.

Marian ORZECHOWSKI minister van Buitenlandse Zaken

Een van de meest opvallende, maar niet onverwachte nieuwkomers in het kabinet van MESSNER is de 54-jarige Marian ORZECHOWSKI, ofschoon deze zelf verklaarde verrast te zijn met zijn benoeming tot minister van Buitenlandse Zaken. Uit het feit dat hij in de voorafgaande maanden steeds vaker fungeerde als een van de gesprekspartners bij bezoeken van buitenlandse partijdelegaties, kon evenwel worden afgeleid dat hij op een buitenlandspolitieke functie werd voorbereid.

Marian ORZECHOWSKI, historicus en ideoloog van origine, fungeert al enkele jaren als een van de belangrijkste partijtheoretici van JARUZELSKI. In 1981 werd hij achtereenvolgens CC-secretaris voor ideologische aangelegenheden, vice-voorzitter van de Ideologische Commissie van het CC/PZPR en vice-voorzitter van de CC-Commissie, belast met het ontwerpen van een nieuw partijprogramma op lange termijn. In november 1983 deed ORZECHOWSKI afstand van deze functies, nadat hij tot kandidaat-lid van het Politburo en secretaris-generaal van de PRON was gekozen. Een jaar later werd hij wederom betrokken bij ideologische partijangelegenheden door zijn benoeming tot rector van de CC-Academie voor Sociale Wetenschappen, een functie die hij bekleedde tot zijn benoeming tot opvolger van OLSZOWSKI. Als zodanig lijkt hij zowel vanuit Sovjetrussisch als Pools perspectief een ideale keuze. Voor het Kremlin is de nieuwe minister geen onbekende omdat hij in het begin van de jaren vijftig geschiedenis studeerde in Leningrad, terwijl JARUZELSKI in de persoon ORZECHOWSKI reeds jaren geleden een politiek geestverwant heeft gevonden, die zich bescheiden, nuchter en vooral loyaal pleegt op te stellen. Verwacht wordt dat ORZECHOWSKI op zijn nieuwe post grote vrijheid van handelen zal genieten door de preoccupatie van MESSNER met sociale en economische kwesties. Het zwaartepunt bij de planning en besluitvorming ten aanzien van de buitenlandse politiek verschuift met de vervanging van OLSZOWSKI echter weer van de regering naar de partij. Vooral Jozef CZYREK, de huidige CC-secretaris voor ideologie en internationale aangelegenheden zal waarschijnlijk -in nauw overleg met de nieuwe president JARUZELSKI- de koers gaan bepalen, die de nieuwkomer op het ministerie van Buitenlandse Zaken dient te volgen.

Het Kremlin en de politieke mutaties in Polen

Uit het feit dat JARUZELSKI zijn naaste medewerker RAKOWSKI opofferde om OLSZOWSKI uit zijn politieke functies te kunnen verwijderen en uit de bewuste keuze van ORZECHOWSKI als de nieuwe, voor de grote oosterbuur aanvaardbare minister van Buitenlandse Zaken blijkt, dat in Poolse politieke kringen nog steeds in sterke mate rekening wordt gehouden met de wensen en verlangens van Moskou. Dit neemt niet weg dat het Kremlin met OLSZOWSKI binnen een jaar een tweede pion op het Poolse schaakbord heeft laten vallen. In maart 1985 werd namelijk de afzetting gedoogd van de Moskougetrouwe hardliner Miroslaw MILEWSKI als PZPR-Politburolid en CC-secretaris. Hij werd door JARUZELSKI verantwoordelijk gesteld voor de moord op de populaire priester POPIELUSZKO in de herfst van 1984, waarmee de Poolse regering toen in opspraak kwam. Volgens waarnemers kon JARUZELSKI zich alleen zo snel van twee van zijn meest orthodoxe critici ontdoen en de politieke top van zijn land zo ingrijpend wijzigen, omdat zijn hervormingsbeleid de zegen heeft van de huidige secretaris-generaal van de CPSU GORBACHEV, die zelf tracht met de vervanging van vergrijsde partij- en overheidsbureaucraten door jongere en beter opgeleide partijkaders, de Sovjetrussische economie en samenleving nieuwe impulsen te geven. Het nieuwe Poolse kabinet van MESSNER beschikt over voldoende economen en financiële deskundigen om dit voorbeeld te volgen, hoewel in Polen de sociaal-economische problemen groter zijn en om een veel drastischer ingrijpen vragen. Voorlopig lijkt MESSNER het vertrouwen te genieten van Moskou, dat evenwel van mening kan veranderen als diens pogingen

tot economische decentralisatie, efficiency-verbetering en rendementsverhoging in het bedrijfsleven op korte termijn geen vruchten afwerpen.

Op weg naar het tiende partijcongres in juni 1986

Hoewel het communistisch regime in Polen momenteel geen gelegenheid onbenut laat om de bevolking ervan te overtuigen dat de toestand in het land "genormaliseerd" is en iedere poging van de -illegale- politieke oppositie om het tegendeel te bewijzen met geweld de kop indrukt, kan de situatie in de Poolse CP zelf bezwaarlijk normaal genoemd worden. Bood de nu verboden vakbond Solidarnosc jarenlang de mogelijkheid voor haar bijna tien miljoen leden om zich te identificeren met een nationale beweging, die inspeelde op de maatschappelijke en de politieke aspiraties van het Poolse volk, de PZPR is daartoe al sinds het einde van de jaren zeventig niet meer in staat. De CP die haar ledental van drie naar een miljoen zag dalen zal veel terrein moeten heroveren om haar leidende rol in de samenleving opnieuw gestalte te geven. JARUZELSKI maakt er geen geheim van dat dit dient te geschieden voor het komende congres van de PZPR, dat waarschijnlijk in de tweede helft van juni gehouden zal worden. Tijdens een tweedaagse bijeenkomst van het Centraal Comité van de partij in december jl. kondigde hij dan ook aan dat het streven naar eenheid in de partijgelederen zal worden geïntensiveerd. De nu twee miljoen CP-leden zullen nog voor het nationale congres door activisten bezocht worden, die hun houding ten opzichte van de partij aan een onderzoek zullen onderwerpen. JARUZELSKI deelde ook mee dat nieuwe aanvragen voor het partijlidmaatschap zeer zorgvuldig beoordeeld zullen worden. Bovendien zou de PZPR het recht hebben om eisen aan haar leden te stellen en duidelijk te maken wat zij van hen verlangt.

De generaal rondde zijn betoog voor het Centraal Comité af met felle kritiek op partij- en regeringsbureaucraten die de economische en sociale hervormingen "verbaal verdedigen, maar in de praktijk weigeren door te voeren". Waarnemers zien deze en andere recente uitspraken van JARUZELSKI als illustratief voor diens ontevredenheid over het tempo waarin de hervormingen in Polen worden doorgevoerd. De politieke mutaties van november 1985 zouden dan ook niet een incidenteel karakter hebben, maar analoog aan de ontwikkelingen in de USSR het begin vormen van een proces van voortdurende zuiveringen, die tenslotte de uitvoering van het hervormingsbeleid van JARUZELSKI moeten garanderen. Mocht deze visie juist zijn, dan zullen zich tijdens het aanstaande congres van de PZPR nieuwe personele veranderingen aandienen. Wie daarbij zijn of haar functie zal verliezen is op dit moment echter nog volstrekt onduidelijk.